

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA TA'LIM VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

Filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi

2-bosqich talabasi 201-guruh talabasi

ZULFIZAR MAPIRALIYEVANING

tayyorlagan

Kurs ishi

O'zbek adabiyoti namoyandalari Navoiy talqinida

Reja:

I. Kirish. Tazkirachilik – adabiyot namoyondalarini talqin etishda eng maqbul janr.

II. Asosiy qism.

1. „Majolis un-nafois’’ning o’ziga xos tuzilishi.
2. Navoiyning yoshlik chog’larida uchrashgan ustozlari bayoni.
3. Navoiy o’zi bilan shaxsiy munosabatda bo’lgan va birgalikda ijod qilgan shoirlar xususida.
4. Navoiyga zamondosh bo’lgan ijodkorlar.
5. Xuroson va unga yondosh bo’lgan adabiyot vakillari shoir nazdida.
6. Temuriylar xonadoni Navoiy talqinida.

III. Xulosa.

I. Kirish. Tazkirachilik - adabiyot namoyandalarini talqin etishda eng maqbul janr.

Tazkira arabcha „zkr“ ildizidan tarqalgan bo'lib, „qayd etmoq“, „xotirlamoq“, „so'zini keltirmoq“ tushunchalarida kelishiga ko'ra, tazkira xotirlamoqqa vasila ma'nosida keladi. Adabiyotshunoslik lug'atlariga yuzlansak, Sharq mumtoz adabiyotida keng tarqalgan adabiy-tanqidiy janr tazkiraga quyigdagicha ta'rif berilgan: „Tazkiralarda shoirlarning hayoti va ijodi haqidagi muxtasar ma'lumotlar zkr etilib, ularning asarlaridan namunalar keltiriladi va umumiy baho beriladi. Tazkiralarda ijodkor haqidagi ma'lumotlar berish bilangina cheklanib qolinmasdan, she'riyat va uning nazariy masalari bilan bog'liq e'tiborga loyiq fikr-mulohazalar, ma'lum bir davr adabiy hayoti haqidagi muhim ma'lumotlar ham o'rin oladi. Adabiyot tarixida shoirlargina emas, balki olimlar, avliyolar haqidagi tazkiralalar ham yaratilgan. Tazkira yozish an'anasi dastlab arab va fors adabiyotlarida, keyinroq turkiy adabiyotda ham ommalashgan. Tazkirachilik an'anasi Islom madaniyatiga xos bir voqea. Ildizi musulmonlarning ilk davrlarida boshlangan tafsir va hodisaga aloqador faoliyatga borib tarqaladi. Arablar taboqot otini bergan faoliyatlari eronliklar va turklar orasida rivojlandi va tzkira nomini oldi. So'zning bu nom bilan tarqalib, muvaffaqiyat qozonishida 12-asrda yashagan mashhur eronlik shoir va mutafakkir Farididdin Attorning „Tazkirat ul-avliyo“ degan asarining islom olamidagi obro'yi katta rol o'ynaydi. O'zbek adabiyotida tazkirachilik an'anasini Alisher Navoiy boshlab bergan. Agar adabiyot insoniyatning qalb kechinmalari, orzu-armonlari yuk qilib ortilgan bir karvonni eslatsa, shubhasiz, bu yo'lning sarboni hazrat Alisher Navoiy, desak yanglishmaymiz. Bu borada Prezidentimiz Islom Karimov o'zining „Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch“ asarida: „*Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiytimizning tengsiz namoyondasi, millatimizning g'ururi, sha'n-u sharifini dunyoga tarannum qilgan o'lmas so'z san'atkoridir*“, ¹- deya ta'kidlaydi.

¹ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent. 2008.

Alisher Navoiy ijodi nafaqat o'z davri, balki bugungi kunning „Nafosat” tarozisiga tortilganda ham o'zining yuqori bahosini oladi. Darhaqiqat, yurtboshimiz aytganlaridek ona vatanimizda yashab ijod etgan buyuk bobokalonlarimizning bebaho merosini o'zimiz o'rganishimiz, kelajak avlodga munosib tarzda yetkazib bermog'imiz lozim.

II. Asosiy qism. 1. „Majolis un-nafois”ning o’ziga xos tuzilishi.

„Majolis un-nafois” tazkirasi o’zbek tazkirachiligida yangi an’anaga asos solgani uchun ham uni yaratilib, kitobxonlarga taqdim etilgan vaqtdanoq o’rganilib, ko’plab tillarga tarjima qilingan. She’riyat mulkining sultoni, benazir iste’dod sohibi, o’zbek mumtoz adabiyotiga o’zining ijodi bilan munosib hissa qo’shgan Mir Alisher Navoiy hazratlarining biz yosh avlodga meros qilib qoldirgan o’yinga teng asarlarini o’qib, o’rganmog’imiz lozim. Navoiy butun faoliyati va ijodini insonning baxt-saodati uchun kurashga, xalqning osoyishtaligiga, obodonchilik ishlariga, ilm-fan, san’at va dabiyot taraqqiyotiga bag’ishladi. „Majolis un-nafois” tazkirachilikda yangi va juda qimmatli asar sifatida vujudga keldi hamda o’zbek tazkirachiligiga asos bo’ldi. Alisher Navoiy bu asarni yozishdan ko’zlangan maqsadini asar muqaddimasida quyidagicha bayon etadi: *“...bu xujasta zamon va farxunda davron shuaro va xushta’blarikim, Sulton Sohibqiron (ya’ni Husayn Boyqaro) yumni davlatidin va natijai tarbiyatidin she’rining ko’prak uslubida, bataxis g’azal tavrada barchadin dilosoroq va nishot afzoroqdur, tarkibi salosat va latofatin burung’ilarga yetkuradurlar, va ma’ni nazokat va g’arobatin ulcha sharti bor, bajo kelturadurlar, otlari ul jamoat zumrasida (ya’ni avval o’tgan shoirlar qatorida) bo’lmoqdin mahrum va so’zlari ul tartib va qoidada noma’lum uchun shikasta xotirg’a va sinuq ko’ngulg’a andoq keldikim, bir necha varaq bitilgay va bu asr shuarosi bila bu davr zurafasi otin anda sabt etilgay, to bu niyozmandlar ham burung’I shuaro akobiri zaylida mazkur bo’lg’aylar bu payravlar ham ul rahbarlar xaylig’a qo’shulg’aylar”*. Ulug’ shoir va mutafakkir Alisher Navoiyning boy va ko’pyoqlama ijodiyotida „Majolis un-nafois” („Nafis ta’blilar majlisi alohida ahamiyatga egadir. Bu asar o’z tipi e’tiborla Sharqda namunalari oz bo’lmagan „Tazkirat ush-shuarolar” jumlasiga kiradi. Bu kabi tazkiralarda, odatda, ma’lum davrda yashagan shoirlarning qisqacha tarjimai hollari yoki hayotlarida muhim sanalgan ba’zi faktlar va voqealar, ham ularning ijodiyotlaridan bir-ikki bayt, bir-ikki qit’a namuna tariqasida ko’rsatilib o’tiladi. Hozirgi ma’noda adabiyot tarixi va dabi tanqidchilik

mavjud bo'lmagan zamonlarda, tazkira mualliflari bu kamchilikni, juda ibtidoiy – soda formada bo'lsa ham, to'ldirishga tirishganlar. Arab va eron tillarida tazkiralari Navoiyga qadar mavjud bo'lib kelgan bo'lsa ham, lekin Navoiyning „Majolis un-nafois“igacha o'zbek tilida shu tipdagi biror asarni yozilganini bilmaymiz. Shunday qilib Navoiy o'z davri adabiyot ahllarining nomlari va ijod namunalarini avlodlarga yozib qoldirishni, ularning xotirasini abadiylashtirishni maqsad qilib oladi va o'z ona tilida birinchi tazkirani yaratadi. Navoiygacha yozilgan tazkiralarningeng qadimiysi, umuman fors tilidagi ilk tazkira Muhammad Avfiy 1222-yilda tuzilgan „Lubob ul-albob“idir. Navoiy „Majolis un-nafois“da: „*Bas nazm ilmi qoyillari va she'r fani komillarkim, daqoyiq durri pokining bahri ummoni va maoniy la'li otashnokining koni bo'la olg'anlar, bas sharif xayl va aziz qavm bo'lg'aylar, bu jihatdindurkim, alarning nomin otlari va kiromiy sifatleri zamon sahoyifidin va davron safoyihidin mahv bo'lmasun deb tasnif ahli a'liflarida va ta'lif xayli tasniflarida fusuli orasta va abvobi piyrosta qilubdurlar va o'z kitobatlarig'a bu jamoat zikridin zeb beribdurlar. Ul jumladin biri hazrati mahdumi, shayx ul-islomi mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy (madda zilli va irshodahu)dur. Mundoq buzurgvor oily miqdor „Bahoriston“ otlig' kitobidakim , sekkiz ravza ochibdur va sekkiz ravzai jannat alar xijolatindin el ko'zidin ixtifo pardasig'a qochibdur va oni Sultoni Sohibqiron otizevari bila muzayyal va alqobi gavhari bila mukallal qilibdur, bir ravzasini bu mavzun navoliq balo bilva matbu sadolig' anodil gul bangidin rashki nigorxonai Chin va g'ayrati firdavsi barin qilibdur va Amir Davlatshohkim, Xuroson mulkining asl mirzodalari orasida fazl va donnish zevari bila bahramand, faqr va qanoat toji bila sarbalanddur, ham Sulton Sohibqiron oti'a „Tazkirat ush-shuaro“ otlig' kitob bitibdur, voqean base zahmat tortibdur va toifani yaxshi jam qilibdur. Bu bobda yana dag'I rasoil va kutub bor''.*

„Majolis un-nafois“ kabi yangi bir tazkiraning vujudga kelishiga katta ehtiyoj va zaruriyat bor edi. O'zbek adabiy tilining rivoj topishi bu tilda faqat badiiy asarlar yaratishnigina emas, balki ilmiy asarlar, jumladan adabiyotshunoslikka doir asarlar yaratishni ham taqazo qilar edi. Ana shu

ehtiyojlar zaminida Alisher Navoiyning ilmiy filologik merosi „Majolis un-nafois“ tazkirasi vujudga keladi. Navoiy „Majolis un-nafois“ tazkirasi orqali o‘z davri adabiyotiga o‘zining ilg‘or maqsadlari asosida muayyan yo‘nalish berishga intiladi. Navoiy tazkirasining boshqa tazkiralardan yana bir farqi shundaki, unda davrning madaniyati keng aks ettirilgan. Asar 15-asr o‘zbek va fors adabiyoti tarixini o‘rganish bilan bir qatorda mazkur davr ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy hayoti haqida tasavvurga ega bo‘lishda muhim ahamiyatga ega. O‘sha davr an‘anasiga ko‘ra, Navoiy „Majolis un-nafois“ ni „tabarruk qilmoq uchun“ shayxlardan „Xoja Qosim Anvor zikri bilan“ boshlanganini ta‘kidlaydi. Qosim Anvordan keyin uning shogirdlari, bulardan so‘ng bir qator movorounnahrlik va xurosonlik shoirlar zikr etiladi. Tazkira ma‘lumotlarni joylashtirish, shoirlar burchini belgilash, adabiyotining yuksak badiiyligi va g‘oyaviyligi uchun kurashishida Navoiy g‘oyat ilg‘or o‘rinda turadi. Navoiy tazkirasining eng muhim xususiyati uning asos e‘tibori bilan shoirning o‘z zamondoshlariga bag‘ishlaganligidir. Mohir san‘atkor, xalqparvar va madaniyatparvar arbob, mutafakkir olim Alisher Navoiy o‘zining „Majolis un-nafois“ asarining kompozitsion qurilishi haqida: „*Chun bu maqsudg‘a yetildi, oni sekkiz qism etildi va har qismi nafis bir majlisg‘a mavsum bo‘ldi va majmuig‘a „Majolis un-nafois“ ot qo‘yuldi*“, deb o‘z asarining ibtidosini boshlagan. Tazkira sakkiz bo‘limdan iborat bo‘lib, Navoiy ularni „majlislar“ deb ataydi. Bularda Navoiy 459 ta shoir, yozuvchi va olim haqida ma‘lumot beradi.

2.Navoiyning yoshlik chog'larida uchrashgan ustozlari bayoni xususida.

„Ul jamoati azizlar zikridakim, faqir alardan ba'zining mulozamatig'a kichiklikda yetibmen va ba'zining suhbatig'a yigitliqda musharraf bo'libmen va holo sano sitta va tis'ina va samona mia tarixidakim, bu muxtasar bitiladur, alar bu fano damgohidin baqo oromgohiga boribdurlar”.

Asarning ikkinchi majlisida Mavlono yoshlik chog'larida bo'lsa ham ular bilan uchrashib, suhbatlashish baxtiga muyassar bo'lgan ijodkorar haqida yozadi. Bu majlisda mazkur asar yozilgunga qadar vafot etgan 91 ta shoir, ulug' insonlar haqida xabar beriladi. Ulardan bir nechtalari xususida so'z yuritmoqchimiz:

Mavlono Muhammad Tobadgoniy – Xoji Abdulloh Ansoriyning fors va arab tilida bitilgan „Manozil us-soyirin” asariga sharh yozgan. Sa’j (nasr) san’atining yuksak namunasi bo’lgan bu asar didaktik dostonlar yaratilishida zamin bo’la olishi bilan ham badiiy qiymatga ega.

Sharofuddin Ali Yazdiy haqida: „*Mavlononi ... sohibkamolligi olam ahli qoshida musallamdir*”, deydi Navoiy. Manbalarda u tarix, falsafa, ilmi nujum, adabiyot, tasavvuf bilimdoni deb ta’rilingan. Navoiy bolalik paytlari Taft shahrida Sharafuddin Ali Yazdiy bilan uchrashgan, alloma yosh Navoiyni duo qiladi. „Majolis”da olimning „Zafarnoma” nomli tarixiy kitobi, „Qasidayi Burda” hamda „Asmaulloh”ning sharhlari, „Hulal”, „Munozara”, „Muntahab” asarlari sanab o’tiladi. „Zafarnoma” Shohruxning o’g’li Ibrohim Sultonga baxshida qilingan. „Asmaulloh” (Allohning ismlari) Allohning muborak ismi, ularning fazilatlarini haqidagi Shayh Muhammad Tobadgoniyni asari bo’lib, Ali Yazdiy unga sharh yozgan. Sharafuddin Ali Yazdiy Taftda 1452-yil vafot etgan.

Xoja Fazlulloh Abullaysiy – Samarqandda yashagan bu ulug’ alloma fiqh, arab tili va adabiyotini yaxshi bilgan. „*Faqir ikki yil alarning qoshida saboq o’qub erdim, ancha iltifotlari bor edikim, farzand der edilar*”, deb yozadi Navoiy.

Darvesh Mansur – Sabzavorlik shoir, uning aruz, badiiy san’atlar haqidagi asarlari bor. „*Faqir aruzni Darvesh qoshida o’qibmen, Darvesh qirq bilan ellik yoshinda olamdan o’tdi*”, deya e’tirof etadi Navoiy.

Shayh Kamol Turbatiy – ko’p diqqatlik va tobelik kishi erdi (ya’ni, nozik ma’noli she’rlari bor, iste’dodli shoir). Xofiz g’azallariga ko’p muxammaslar yozgan shoirdir. Navoiy Mashhadda yashagan paytlari qattiq xastalanganida Shayh Kamol Turbatiy undan Xabar olgani, u bilan tez-tez yaxshi suhbatlashib turgani haqida bayon etadi.

Astrabodlik **Xoja Hasan Xizrshoh** – nasta’liq xatini yaxshi yozgan bu shoir „Layli va Majnun” qabilida „Zayd va Zaynab” nomli masnaviy bitgani, yana bir shoir **Xoja Mas’ud Qumiy** Husayn Boyqaro tarixini, „Yusuf va Zulayho”, „Shams va Qamar”, „Tig’ va qalam” nomida doston hamda munozara yozgani haqida ma’lumotlar berilgan.

Xoja Yusuf Burhon – mashhur shayh Ahmadi Jomiy avlodidan, tasavvuf bilimdoni bo’lgan mazkur shoirni Navoiy „*musiqiy ilmni ham yaxshi bilur erdi va*

faqir musiqiy fanida aning shogirdimen. Ko'proq o'z she'riga musiqiy bog'lar erdi. „Isfahon“ amalini yaratgan”, deb yozadi.

Mavlono Javhariy – samarqandlik shoir, „Siyar un-nabiy” (Payg'ambar xislatlari) nomli asari bor, aruzni bag'oyat chuqur tushungan shoir. Yetti qalamda ham xatni go'zal yozgan. U ilmi musiqiy va advor (musiqi nazariyasi) va boshqa sohalarni puxta bilgan deb ta'riflanadi.

Mirzobek – insoniyat va xushaxloqlikda Xuroson va Samarqandda yagona bo'lgan bu shoir yosh vafot etgani aytiladi. Xondamir „Makorim ul-axloq” asarida Mirzobekning otasi Amir Sulton Hasan ekanligi va ular „Ko'p ichish orqasida o'lib ketgan”ini yozgan.

Sayyid Hasan Ardasher haqidagi so'zni *„bu faqirg'a ota mahobasida erdi”,* deb boshlaydi. Tasavvufni yaxshi bilgan har ikki tilda nazm aytgan zot edi. Navoiy bu ulug' zot bilan uning hayoti so'ngigacha qalin do'st, maslakdosh bo'lgan. U Navoiyning hayoti, ijodiy kamolotida muhim o'rin tutgan. Shoir Samarqanddan she'riy maktubi - „Hasbi hol”ni Sayyid Hasanga yo'llagan. Unga atab manoqib tarzida „Holoti Sayyid Hasan Ardasher” asarini yozgan. Vafot etganida 112 misradan iborat marsiya bag'ishlagan. Yuqorida yodga olingan shoirlar kitob yozgan ulug'lardir. Alohida asar yozishmagan bo'lsada, she'riyatga ixlos qo'ygan shoirlar haqida ham „Majolis un-nafois”da so'z yuritilganligini aytish joiz.

Mavlono Lutfiy – Navoiy Lutfiyni *„Malik ul-kalom”,* deb ta'riflaydi. *„Forsiyda va turkiyda yozadi, ammo turkiyda shuhrati ko'proq erdi. Turkcha devoni mashhurdur”.* Navoiy Lutfiy „Zafarnoma”ni tarjima qilgani, forsiyda qasidalarini ustozlarga javob tarzida bitganini ta'kidlaydi. *„99 yil yashadi va oxir umrida „oftob” radifli she'r aytdikim, zamon shuarosi tatabbu' qildilar”.* 1997-yilda Anqarada shoirning Gunoy Qarag'och nashr qilgan devonidan olingan bizda e'lon qilinmagan „Hamd”, „Na't”, 4 qasidasi, 39 g'azal, 17 ruboiysi, 25 tuyuq, 24 fardi „Lutfiy: Manzumalar” nomida o'zbek kitobxonlariga ham yetkazilganligi hayrli bo'ldi.

Yaqiniy – tabiatida bo'lgan „beadabona so'zlardan tavba qilib, oxir damida to'g'ri yo'lga o'tgan“, deb yozadi Navoiy u haqda. Shoirning „O'q va Yoy“ munozarasi bor.

Atoiy – turkiygo'y shoir, xushxulq bo'lgan, she'rlari turklar orasida ko'p shuhrat tutgani aytilib, uning quyidagi bayti keltiriladi:

Ul sanamki, suv yoqosinda paridek o'lturur,

G'oyati nozukligidin suv bila yutsa bo'lur.

Muqimiy – hirotlik, darvesh mashrab shoir. Tasavvuf istilohlarni yaxshi bilgan. Turkiy tar'jebandidan bayt keltirgan:

Sensen asli vujudi har mavjud,

Sendin o'zga vujdda ne vujud.²

Kamoliy – Balxda yashagan, turkiygo'y shoir, she'rlari shuhratdan holi bo'lmagan. Matla'i:

Ining qulidir nayshakar, ey jon beli bog'liq,

Gul dog'i yuzung bandasidir to'ni yamog'liq.

Sakkokiy – samarqandliklar bu shoirga g'oyatda ixlosmand bo'lishgan. Navoiy Samarqandda yashagan paytida uning she'rlarini so'ratdi. Sakkokiyning Xo'ja Muhammad Tarso, Xalil Sulton, Ulug'bek Mirzo, Arslon Xo'ja Tarxonlarga bag'ishlangan qasidalari bor.

Mirzo Xo'ja Sug'diy – samarqandlik, Navoiy bu shoir ba'zida ajoyib ma'noli she'rlar yozar, lekin so'zlarni rangli qilib bitar edi, deydi. Matla'i:

O'xshatti qomatingga sanavbarni bog'bon,

Bechora bilmas ermish alifdin tayog'ini.³

² Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. –T.: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1981.- B. 63.

Navoiyning tog'asi **Mir Said Kobuliy** ikki tilde she'r yozgan, turkiyga ko'proq moyil bo'lgan. Navoiy undan bir tuyuq keltiradi:

Ey muhiblar, yetsangiz gar yoza siz,

Gul adoqinda xumore yozasiz.

Gar men o'lsam, turbatimning toshig'a

„Kushtai bir sho'x erur” deb yozasiz.⁴

Navoiyning yana bir tog'asi **Muhammad Ali** „G'aribiy” taxallusida she'rlar bitgan. Juda mashxur cholg'uchi bo'lgan. Musiqa ilmini puxta bilgan. Husayn Boyqaroning unga iltifoti, inoyatlari o'zgalardan ko'proq erdi, deydi Navoiy. Tzkiraning ikkinchi majlisida Shosh, Samarqand, Turbat, Xorazmda yashagan ko'pgina shoirlar haqida ma'lumotlar bor. Ularning she'rlari o'sha davr adabiy jarayoni janrlar ravnaqi, ma'naviyat masalalari haqida muxtasar bo'lsada, tasavvur uyg'otadi.

³ Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. –T.: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1981.- B. 63.

⁴ Shu asar. B. 66.

3.Navoiy o'zi bilan shaxsiy munosabatda bo'lgan va birgalikda ijod qilgan shoirlar xususida.

„Majolis un-nafois” asarining uchinchi majlisi muallifning o'zi bilan bevosita shaxsiy munosabatda bo'lgan, birgalikda ijod qilgan shoirlar, chunonchi Navoiynin do'sti va ustози Abdurahmon Jomiy va boshqalarga bag'ishlanadi. „Alar zikridakim, holo zamon sahoyifida maoniy abkori alarning daqiq ta'blari mullaboflig'idin nazm libosi kiyadur va nazm libosi alarning amiq zehnlari muyshigoflig'idin san'at va salosat naqsh va nigori topadurkim, ba'zining mulozamatig'a musharraf va sarafroz va ba'zining musohabati bila xushnud va bahramanddurimiz”. Bu majlis muallifning o'zi bilan bevosita shaxsiy munosabatda bo'lgan, birgalikda ijod etgan shoirlar, chunonchi Navoiyning do'sti va ustози Abdurahmon Jomiy va boshqalarga bag'ishlanadi. Bu bo'limda hammasi bo'lib 174 ta adib haqida ma'lumot beriladi. Ushbu ijodkorlarning ayrimlari bilan tanishtirib o'tamiz:

“Donishu fazl gavharining koni” ***Abdurahmon Jomiy*** bilan “Majolis”ning uchinchi majlisi boshlanadi. Navoiy o'z fikrlarini ta'rif va tahsinlarda bayon etadi. Asarlari nomini keltirishning o'zi bu vasflardan oshadi” – deydi va duo bilan yakunlaydi. Navoiyning piri, ustози bo'lgan Jomiy bilan do'stlik rishtalari g'oyat mustahkam bo'lgan. Ular ijodiy hamkorlikka katta e'tibor bilan qaraganlar. Bu haqda Navoiyning “Hamsat ul-mutahayyirin” asarida g'oyat muhim ma'lumotlar berilgan. 1492 yil Jomiy vafot etadi. Bu Navoiy uchun og'ir yo'qotish edi. 1492-1494 yillarda saroyda Majiduddin, Nizomulmulklarning fitna-fujurlari avjiga chiqqan, Navoiyga Jomiydek do'st, sirdosh va maslahatgo'y yetishmaganidan ul zotning iztirobi cheksiz edi. Navoiyning Jomiy haqidagi fikrlari “Hamsat ul-mutahayyirin” asarida va dostonlarida berilgan alohida madhiyalar hamda uning vafotiga yozilgan marsiyasida qalamga olingan.

Amir Shayxim Suhayliy – iste’dodi va zehni yuksak, axloqi go’zal, deya ta’riflangan. U Husayn Boyqaro davrida saltanat ishlarida maslahatchilik qilgan. Suhayliyning “Iydiya” qasidasidan matla’ keltiriladi:

***Shukr, ey dilki, digar bor ba sad zebu jamol,
Gardani shohidi iyd ast darog’ushi hilol.*** (MN.72)

(ya’ni: shukr qil, ey ko’ngul, ya’ni yuz bezak va go’zallik bilan bayram go’zalining gardani yangi oy og’ushiga kirdi.) Yana boshqa she’rlaridan ham namunalar berilgan.

Davlatshoh Suxayliyning har ikki tildagi go’zal she’rlaridan keltirgan. Uning turkiy g’azalidagi ushbu misralar shoir iqtidorini namoyon qilib turibdi:

***O’zmasun deb rishtai jonim, ko’nglumni bog’lamang.
Kim , necha tor o’lsa nozuk etmas oning quvvati.
So’rsalar ahbob ko’nglum holatin ayt, ey sabo,
Kim, bir otashnok yuz birla tutoshmish suhbat***⁵.

Suhayliy Kamoliddin Husayn Koshifiyning “Kalila va Dimna” asarini “Anvori Suhayliy” nomida nazmda tarjima qilgan.

Mavlono Binoiy – Navoiy u Hirotda tug’ilgan, tahlilga jiddiy mashg’ul bo’lgan, xatga ishq paydo qildi, oz fursatda juda yaxshi yoza boshladi, advor-musiqiy ilmiga berildi, risola ham yozdi, deb ta’riflagan. “Ammo mu’jib (kibrli, manmanlik - S. G’) va mutasavvir (tasavvurga berilgan - S.G’.)lig’idin Hirotda el ko’nglig’a maqbul bo’lmadi ... el sha’ni tashne’idin (ta’na va malomat - S.G’) Hirotda yashay olmadi ... ammo chun yigit durur qobil va ko’p g’urbat va shikastliklar tortdi, umid ulkim nafsiga ham shikast va tavoze’ yetmish bo’lg’ay” - deb yozadi va forsiyda bir baytni keltiradi. “Majolis”ni forsiyga ikkinchi tarjimoni Muhammad Qazvinij Binoiyning Navoiyga hazil-mutoyibalari, qochirimlarini bayon etadi. Binoiyning “Bog’i Eron”, “Bahrom va Behruz” nomli va Shayboniixon haqida ham masnaviylari bor.

⁵ G’aniyeva S. Fazl gavharining koni .“Kitob dunyosi” gazetasi. 2012 yil, 30- noyabr.

Mavlono Abdulloh – Jomiyga qarindosh edi, lekin ma’no jihatidan g’oyat yiroq edi, deb yozadi. “Xamsa”dan “Layli va Majnun”, “Husrav va Shirin”, “Haft paykar” va “Zafarnoma” dostonlarini Abdulloh 1490-91 yillarda yozgan.

Mavlono Hiloliy – Navoiy bu shoirni turk elidandur, hofizasi yaxshidur, ta’bi (iste’dodi - S.G’) hofizasicha bor, deb ta’rif qiladi va forsiy matla’ini keltiradi.

“Majolis”ni forsiyga ilk bor tarjima qilgan Fahriy Hirotiy “Hazrat Navoiyning” “sabaq uqumoq niyati-tavfiq topgay” degan duosi ijobat bo’ldi, shoir she’rning hamma uslubida yetuk mahorat paydo qildi, zamona nodiriga aylandi. “Layli va Majnun”, “Shoh va Darvesh”, “Sifot ul-oshiqin” masnaviylarini yozdi” deb qayd etadi. Xondamir Hiloliy nomi Nuriddin edi, deydi va ... zamon shoirlarining sarasi, so’z ustalarining tayanchi, qasida, masnaviylarini sanab o’tadi va bir matla’, bir ruboiysini keltiradi. Bayt:

Chunon az po fikand iliruzam on raftoru qomat ham,

***Ki, fardo bar namexizam, balki fardoyi qiyomat ham*⁶.**

(ya’ni: bugun ul xushraftor va xushqanot meni shunchalik oyoqdan qoldirdi, ertaga, balki qiyomat ertasiga ham o’rnimdan tura olmasman.)

Mavlono Sayfiy – buxorolik, shoir, adabiyotshunos (vafoti: 1503) Buxoro va Hirotida tahsil olgan. Uning ikki devoni va “Risolai aruz”, “Risolai musiqiy” asarlari bor. Birinchi risolasida she’r va shoirlik, aruz qoidalari, bahr va doiralari sodda va ravon til hamda uslubda bayon etilgan. Xondamir Sayfiy 3 yil shahzoda Boysung’ur Mirzo xizmatida bo’lgani, uning vafotidan so’ng esa Buxoroga qaytgani haqida yozadi.

“Majolis”ning bu uchinchi majlisida hunarmandlar, hattotlar ham zikr etilgan. Xususan, **Moniy Kosagar** chinni yasagan va inisi uni naqshlagani aytilib, Navoiy “Chin va Xitoda andoq qila olmaslar” deb maqtaydi.

Asiliy – nasta’liq xatini yaxshi bituvchi, halvogar **Ofatiy**, g’azlfulush (yigirilgan ip, kalava sotuvchi) **Zuloliy**, (olimlar matnda bu so’zni g’azalfulush deb o’qib, Hirotida XV asrda g’azalfulushlar bo’lgan, ularning g’azallar sotiladigan do’konlari bo’lgan, deb yozganlar - S.G’.

⁶ G’aniyeva S. Fazl gavharining koni. “Kitob dunyosi” gazetasi. 2012 yil. 30- noyabr.

Uchinchi majlisda 29 nafar mashhadlik shoirlar, 9 nafar astrobodlik va Marv, Nishopurdan bo'lgan shoirlar, ayniqsa, yosh ilmi toliblarga e'tibor qilingan.

Turkigo'y shoirlardan **Mavlono Gadoiy** sohibi devon haqida bizda 1962 yil ilk bor maqola e'lon qilinib, uning she'rlaridan kichik bir majmua nashr qilingan edi. 1973 yilda E. Ahmadxo'jayev Gadoyining Parijda saqlanayotgan devonini so'zboshi bilan e'lon qilgan.

Uchinchi majlisni Navoiy hazratlari quyidagicha yakunlaydi:

“Bu hazratkim, bu majlis ahlining sadrinishidurlar sahobi maoniylari gavharrez va bu jamoatkim, ul hazrat xirmaning maoniysining xushachinidurlar, gulshani tab'lari gulafshon va sumanbez, sarxaylg'a vusuli ilohi yetsun va xaylg'a sharafi saodat va mag'firati nomutanohi kasb etsun. Va Sultoni sohibqironkim, ul hazratning nukot va maorifining daqoyiqi alfozini va haqoyiqi maoniysini hech donishvarlardin yaxshiroq bilmadi va hech ahli tab' alarning ushri ashirini fahm qilmadikim, majlisda nazm tariqida hamroz erdilar va nasr uslubida puktapardoz. Ul hazrat ruhoniyyatidin alarg'a fayzi beg'oyat va imdodi benihoyat yetsun va bu faqir hamkim, bu hazratning bandai dargohi va ul hazratning xoki rohimen mahrum bo'lmasun”.

Chun bor edilar bu hazratu ul hazrat,

Kim, ul hazrat haq sari qildi rihlat.

Bu hazrat ko'p umr ila topsun davlat,

Men bandag'a davlatida kunji uzlat. (MN.117)

“Bu hazratkim...” Abdurahmon Jomiy nazarda tutiladi. Ruboiydagi “bu hazrat” Sulton Husayn Boyqaroni, “ul hazrat” esa Jomiyni anglatadi. “...ul hazrat haq sari qildi rihlat” misrasidan Jomiyning vafot etgani anglashiladi. Ana shu uchinchi majlis avvalida esa Jomiyga hali hayot shoir sifatida ta'rif beriladi. Gap shundaki, Navoiy “Majolis un-nafois”ni to'ldirib, uning har majlisi alohida xotimalar yozgan va asarning ikkinchi tahririni yaratgan. Bu tahrirni shoir 1498 yilda amalga oshirgan. Binobarin, bu vaqtda Jomiy hayotdan ko'z yumgan edi.

4.Navoiyga zamondosh bo'lgan shoirlar.

„Majolis un-nafois” asarining to'rtinchi majlisda Navoiyga zamondosh bo'lgan 72 ta havaskor shoir yodga olinadi. Tazkiraning bu qismi bag'oyat e'tiborga sazovordir. Chunki unda o'z kasb-korlarini tark etmagan holda she'riyat bilan shug'ullangan shahar hunarmandlari, mehnat ahllari haqida so'z yuritiladi⁷.

Pahlavon Muhammad Kushtigir davr varzish (sport - S.G'.)i soqolida yengilmas pahlavon, musiqiy ilmda tengi yo'q bu siymo Navoiyga ota o'rnida bo'lgan. U yaratgan dilkash naqshlar (yoqimli kuy, ashulalar - S.G'.), amallar (ohang - S.G'), qavllar (go'zal, musiqabop she'r - S.G'.) hamda ularni ijro etish san'atini Navoiy ta'rif qiladi. Pahlavonning “Chahorgoh”, “Segoh”, “Panjgoh” kuylari Xurosondan Iroqqa mashhur bo'lib, shu yurtlarda sevib ijro etilgan ekan.

Navoiy Pahlavonning hazilga moyilligi haqida o'zining “Holoti Pahlavon Muhammad” asarida maroqli bir lavha beradi. Unda Nasimiy va Lutfiy ijodlarining mohiyati yodga olingan.

“Soqiynoma” da ham Pahlavon vafoti Navoiy uchun og'ir yo'qotish bo'lganligi, barcha hamdamlar ichida sirdosh, hamdardidan ayrilgani chuqur qayg'uli so'zlarda aks etgan, shu parchani marsiya ham deyish mumkin.

Mir Atoullloh – Amir Burhonuddin Ataulloh Mahmud Husayniy Nishopurdan, Hirotga tahsil uchun kelgan. She'r va muammo va badiiy san'atlarda mahorat paydo qildi. “Badoe'i Atoiy” nomli devoni bor (shoirning o'zi uni “Badoe' ul-sanoe” deb nomlagan - S.G'.). Xondamir ma'lumotiga ko'ra Atoullloh umri oxirlarida ramad (ko'z og'rig'i - S.G'.) kasali bilan xastalangan va ko'r bo'lib qolgan. Navoiy shoirning “Maqlubi mustaviy” (arab alifbosida yozilgan ongdan ham, chapdan ham bir xil o'qiladigan ibora yoki she'r san'ati - S.G'.)lari haqida

⁷ G'aniyeva S. //Fozil va hunarmandlarning tab'i nazmi. “Kitob dunyosi” gazetasi. 2013 yil. 9-yanvar. 1- son.

so'zlab, uning bu san'atda ustod bo'lganini aytadi. Ataulloh "Ixlosiya", "Sultoniya" madrasalarida mudarrislik qilgan. Ataulloh asari haqida Navoiy "Ma'lum emaskim, bu fanda hargez hech kishi ancha jam' va mufid (foydali - S. G'.) kitob bitmish bo'lg'ay", deb yozgan. "Badoe' us-sanoe"ni 1971 yil Dushanbeda R. Musulmonqulov so'zboshi, izoh va lug'at bilan, 1981 yil Toshkentda A. Rustamov o'zbek tiliga tarjima qilib nashr qildi.

Mavlono Husayn Vo'iz (vafoti 1505) – Husayn bin Ali Bayhaqiy Sabzavoriy Voiz, laqabi Kamoluddin. Navoiy "shoir taxallusi "Koshifiy" dir deb ta'riflaydi. Uning va'z, insho, nujum sohalarida mashhur asarlari bor. Jumladan, "Javohir ut-tafsir" ("Al-Baqara surasi sharhi"), deb yozadi. Xondamir Koshifiy haftaninig har bir kuni qayerda va'z aytganini va Kamoluddin Husayn qalamiga "Javohir ut-tafsir", "Mavohibi aliya", "Ravzat ush-shuhoda", "Anvori Suhayliy", "Mahzan ul-insho" kabi asarlar mansubligini yozgan. Manbalarda Koshifiy "Oyinai Iskandariy"ni forsiyda bitgani aytiladi (bu asarni "Jomu jam" ham deyiladi), "Axloqi Muhsiniy", "Al-Arba'un", "Asrori Qosim", "Badoe' ul-afkor" (she'riy san'atlar haqida), "Tuhfat ul-uslub", "Jome' us-sittin" ("Yusuf" surasi tafsiri), "Ravzat ush-shuhoda", "Sab'ai Koshifiya" (ilmi nujum haqida), "Marsad ul-asno", "Matla' ul-anvor" nomli asarlar keltiriladi. Koshifiyning "Axloqi Muhsiniy" asari kitobat san'atining go'zal asliyat, xattot Muhammad Ali ko'chirgan faksimil nusxa, Mahmud Hasaniy va Asadali Hakimjonov tarjimasida Bahrom Abduhalimov so'zboshisi bilan 2010 yil nashr etildi.

Mirxond – Muhammad ibni Xovandshoh ibni Mahmud (1435-1498). Navoiy uning ilmga berilgani, donishmandligi, axloqi yaxshiligini ta'riflaydi va insho, tarix fanida benazir erdi deb yozadi. Navoiy "avvaldan bu kungacha" bo'lgan davr haqida tarix yozishni undan iltimos qilgan va Mirxond "Ravzat us-safo" nomli Temuriylarga bag'ishlangan asarini yaratgan. 7 jildidan iborat bu asarning yettinchi jildini uning nabirasi – qizining o'g'li Xondamir yozgan. Mirxond ba'zan she'rlar ham yozgan. Navoiy Mirxondning Xusrav Dehlaviyning "Daryoyi abror" dostoni tatabbu'ida quyidagi matla'ini keltiradi:

Harki dast- az obi hayvon shust, Xizri vaqt ust,

Va onki az zulmati nafs omad burun Iskandar ast. (MN.125)

(ya'ni: kimki hayot suvi bilan qo'l yuvsa, zamona Xizri o'shadir, kimki, nafs zulmatidan chetga chiqsa, Iskandar o'shadir.)

Navoiy Mirxondan so'ng ***Xondamir*** haqida "Mirxondning farzandidur va salohiyatli yigitdur. Tarix fanida mahorati bor", deb yozadi va bir muammosini keltiradi. Taniqli olimlar Xondamir Mirxondning o'g'li, jiyani "Majolis"ni forsiyga ikkinchi tarjimoni Xoharzodasi deb yozganlar. Xondamir Navoiy tarbiyasida olim bo'lib yetishgan, uning kitobdori uxdasini bajargan. Navoiy vafotidan so'ng "Makorim ul-axloq" – shoir hayoti, ijodi, faoliyati, ohirgi damlari haqidagi kitobini yozgan. Bu asarning Britaniya muzeyida saqlanayotgan yagona nusxasidan 1938 yil faksimili olinib, M. Faxriddinov va P. Shamsiyevlar tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilindi. I. Sultonning so'zboshisi bilan uchinchi nashri 1967 yilda chiqqan. Xondamirni yuqorida yodga olganimiz "Habib us-siyar" yana "Xulosat ul-axbor", "Dastur ul-vuzaro", "Nomai nomiy" asarlari ma'lum. Xondamir hayoti va ijodi haqida D. Yusupova alohida tadqiqot nashr qilgan.

Mir Kamoluddin Husayn – Xurosonda ilm o'rgangan, Iroqda Sulton Ya'qub bilan uchrashgan, uning hurmatiga sazovor bo'lgan. Hirotga qaytgach Jomiy xizmatida bo'lgan. Ko'rinishi xush va ta'bi ham yaxshi, bir necha risolalari ham bor, deb yozadi Navoiy va uning Abdulloh Ansoriyning "Manozil us-soyirin" asariga sharh yozganini aytib, bir baytni ham keltiradi. To'rtinchi majlis Navoiyning quyidagi so'zlari hamda ruboiysi bilan yakunlanadi: "Bu diqqatpesha va zarofatandesha azizlardin agarchi ba'zi ajal mayidin mast va bexabardurlar, ammo ba'zi hayot bazmida sarmast va jilvagar va nazmgustardurlar, tengri taollo o'tgan jamoatni o'z qoshidin g'ariyqi daryoi rahmat qilsun va qolg'on ahli xizmat va ubudiyatni shoh lutfidin shoyistai ehsoni beminnat.

Ul xaylg'a tengri rahmatu yor o'lsun,

Bu jam'g'a shah lutfi madadgor o'lsun.

5.Xuroson va unga yondosh bo'lgan adabiyot vakillari shoir nazarida.

Xurosonning va ba'zi yerning mirzodalari va soyir odamizodlari zikridakim tab' salomati va zehn istiqomati alarg'a boisi nazm bo'lur, ammo mudovamat qilmaslar". "Tazkirat ush-shuaro" muallifi amir Davlatshoh nomi bilan boshlangan bu majlis Xuroson va unga yondosh yerlarda yashagan va adabiyot bilan mashg'ul bo'lgan 21 ta mirzoda va aslzodalarga bag'ishlanadi

Amir Davlatshoh Samarqandiy – Amir Alouddavla Isfaroyiniyning o'g'li, xushtab va darveshvash kishi erdi, deya ta'riflaydi Navoiy. "Majmua ush-shuaro" – Shoirlar yig'ini asari 892 (1486-87) yilda yaratilgan tazkira. Muhammad Ramazoniy tomonidan E. Braun muqaddimasi va o'zining so'z boshisi bilan Tehronda nashr etilgan.

Mir Husayn Ali Jaloyir – shoir, arbob. Zahiriddin Muhammad Boburning yozishicha, otasi Ali Jaloyir Abulqosim Bobur bekларidan bo'lgan. O'zi esa Husayn Boyqaro saroyida qushbegi bo'lgan. Qasidani yaxshi yozar ekan. 917 (1511-1512) yillarda Bobur Samarqandni olganida 5-6 yil uning qoshida bo'lib, yaxshi qasidalar bag'ishlagan. Navoiyning inisi Darvesh Alining xotini Ofoq begim ana shu Husayn Ali Jaloyirning qizi bo'lib, she'riyat sohasida zukko qobiliyati bor ekan. Lekin Bobur Husayn Ali anchayin bebosh, qimor o'ynash ishqibozi bo'lganligini qayd qilib o'tgan.

Mir Haydar – Navoiyning jiyani, shoir. Xalq orasida “Haydar telba” nomi bilan mashhur. Navoiy Astrobod hokimi ekanligida Haydarni ba’zi rasmiy topshiriqlar bilan Hirotga yuboradi. Norasmiy bir ziyofatda Navoiyga suiqasd qilingani, unga oshpaz zahar qo‘shilgan taom bermoqchi bo‘lganini xabar qiladi. Husayn Boyqaro bundan voqif bo‘lgach, Navoiyga maktub yo‘llaydi. Navoiy esa, Haydarning aytganlarini butunlay rad etadi. Shoir maktublaridan birida shoh nazdida Haydar gunohidan o‘tganligi uchun minnatdorlik izhor qiladi. Lekin 1498-yilda Haydar Sabuhiy qatl etiladi. Bu Navoiy uchun katta musibat bo‘ladi, chunki Haydarni shoir o‘zi tarbiyalagan bo‘lib, uni farzandi o‘rnida ko‘rar edi.

Muhammad Solih (tug‘. 1455, Xorazm - vaf. 1535, Buxoro) – shoir, tarixchi, davlat arbobi. Xorazm hokimi Nur Saidbek oilasida tug‘ilgan. Bobosi Amir Shoh Malik – temuriylar, jumladan Ulug‘bek Mirzo xizmatida bo‘lgan. Muhammad Solih dastlab Xorazmda, so‘ng Hirotida tahsil olgan. Husayn Boyqaro saroyida, keninchalik Shayboniyxon xizmatida bo‘lgan. 1500 yillarda Buxoro dorug‘asi hokimi qilib tayinlangan. Muhammad Solih “Shayboniynoma” nomli tarixiy doston yaratgan. Uning yagona qo‘lyozma nusxasi Venada saqlanadi. Bobur Muhammad Solih haqida “Sharir (yaramas) va zolim tab’ va berahm kishi erdi”, deb yozadi.

Abduqahhor – Navoiy bu shoirning muammo fanig‘a qobiliyati bor, deb ta’riflaydi. Xondamir “Habib us-siyar”da ikki joyda Mavlono Sharafiddin Abduqahhor degan shoir Abulqosim Bobur hamda qozi Qutbiddin Muhammadlar vafotiga tushirgan ikki ta’rixini keltiradi.

Darvesh Abdulloh – Navoiyning aytishicha: “Tarxoniylarda Shayh Salmon atkaning o‘g‘lidur. Tab’i nazmlarg‘a kichikdin moyil erdi”, hamda ushbu baytni keltiradi:

Az xayoli labu dandoni tu chashmam ki pur ast,

Hamchu ro‘destki, sangash hama yoqutu dur ast. (MN.153)

Tarj.: Labing va tishing xayolidan ko‘zlarim jiqqa yoshdir; bu xuddi toshlari yoqut va dur bo‘lgan anhorga o‘xshaydi. E’tibor qaratadigan jihati Navoiy har majlisni yakunlayotganda uning ijodkorlariga o‘zining eng samimiy niyatlarini

bildirib o'tadi. Beshinchi majlis ham bundan mustasno emas albatta: "Bu tab' latofati bila orosta, ozodalar va zehni zarofati bila piyrosta mirzodalardin ham agarchi ba'zi adam makmanida pardai ixfodadurlar, ammo ba'zi vujud anjumanida zoviyai zuhur va baqodadurlar, ma'dumlarni haq rahmati mag'firatidin bahramand qilsun va mavjudlarni shohning xizoni in'omu lutfidin arjumand va sarbaland etsun!

**Yo rabki, chu shahni aylading arsh janob,
Zillullah aning zotig'a yozildi xitob,
O'tgan qullar yozug'ini qilma hisob,
Qolg'onlarin et bazmida iqbol taob".** (MN.155)

"Oltinchi majlis. Xurosondin o'zga mamolikning fuzalo zurafo va shuarosi zikridakim, bu asrda holo bordurlar va har qaysi o'z xo'rdi-holig'a ko'ra, shirin guftor va sohibi devon va ash'ordurlar". Bu majlisda Samarqand, Xorazm, Sova, Sheroz, Shahrisabz kabi shaharlarning tab' ahllari, hammasi bo'lib 32 kishi haqida so'z yuritiladi.

Ahmad Hojibek – Malik Koshg'ariyning o'glidir, samarqandlik shoirdir, taxallusi Vafoiy. Hirotida 10 yilga yaqin yashagan. Navoiy ta'biri bilan aytganda: "Surati xush va siyrati dilkash, axloqi hamida va atvori pisandida yigitdur".

Xoja Xurd – Samarqandning yakqalam qozisi, "Ulug'bek Mirzo" madrasasining mudarrisi bo'lgan. U avliyolik rutbasiga erishgan Bobo Xudoydod deganning vafotiga ta'rixini tushirgan. Abjad hisobiga ko'ra 862 (1457-58) yil kelib chiqadi.

Amir Mahmud Barlos – Boburning yozishicha, Mahmud Barlos Abusaid Mirzoning uchinchi o'g'li Sulton Mahmud Mirzoning beklaridan bo'lgan. Harbiy salohiyati bor bo'lib, she'riyat bilan shug'ullangan. Devon tartib qilgan shoir.

Darvesh Dehakiy – "Majolis" tarjimoni Muhammad Qazviniiy o'zidan ilova qilib, yozadi: "Darvesh Dehakiy hamshaharim edi. Men u bilan ko'p suhbatlashganman. U g'oyat kamsuqum odam edi, tanparastlik unga begona edi. U to'quvchilik ham qilar edi. U karbos (dag'al ipli gazlama, bo'z) degan matoni yaxshi to'qir, xaridor topilsa, arzon-garov berib yuborardi. Shohlar dasturxoniga

ko‘z tikmas, taomini yemas edi. Sulton Ya‘qubxon Darvesh Dehakiyni huzuriga chorlaganda u bir baytni o‘qibdi. Uning birinchi misrai ma‘nosi shunday ekan: “Agar uning o‘qi oldinga yo‘nalsa, orqamga qalqon tutaman”. Buni eshitgan shoh taajjub qilib, o‘qdan saqlanish uchun orqaga qalqon tutishi nimasi? – deganda, shoir: “Sabr qiling ikkinchi misrani eshiting debdi: “Toki uning o‘qi – novakining chiqib ketish yo‘li bekilsin”. Shoh shunda lol qolib, shoirga: “Nimaki tilaging bo‘lsa aytgil, bosh ustiga bajaraman”, debdi. Shoir “Do‘stga do‘stdan yaxshi narsa yo‘q” – deb javob beribdi. Shoh yana fikrini qaytarganda, shoir: “Bog‘larimdan olinayotgan xirojdan ozod qilsangiz”, - debdi. Shoh bajaribdi. Muhammad Qazviniiy Darvesh Dehakiyning yana 8 baytini keltiradi.

Qozi Iso — Muhammad Qazviniiy Navoiy so‘zlariga ilova qilib, “Qozi Iso Sulton Ya‘qubxonni hamisha adolatga undar edi. Adolat bilan ko‘pchilikning qalbida hurmat imoratini qurgan edi”, deb yozadi va Sulton Ya‘qubning hamshirasini (sutdosh singlisini) yaxshi ko‘rib qolgani, Sulton ularning qovushishi yo‘lida uringani, lekin turklarga xos johilligi ustun kelib, bu ishdan qaytganini ham bayon etadi. Shoir she‘riyatidan yana 6 bayt keltiradi.

Xoja Afzal — Xondamirning “Dastur ul-vuzaro” (Vazirlar dasturi) asarida bu shoir va davlat arbobining nomi Xoja Afzaliddin Muhammad Kirmoniy tarzida, “Kirmon shoirlari tazkirasi” nomli kitobda (tuzuvchi Eron olimi Husayn Behzodiy) esa Xoja Afzaliddin Mahmud bin Xoja Ziyoviddin Muhammad deb beriladi. Fazlu kamolotda, davlat devoni ishlarini tartibga solishda benazir bo‘lgan Xoja Afzal 878 (1473) yilda vazirlik lavozimini egallaydi. 1487 yilda Husayn Boyqaro Marvda qishlab qolgan paytida Majdiddin Muhammad Xoja Afzal payiga tushadi. U esa Astrobodga Navoiy huzurigapanoh istab keladi. Navoiy maslahati bilan Xoja Afzal Iroq va Ozarbayjonga Sulton Ya‘qubbek qoshiga jo‘naydi. 893 (1488) yilda Xoja Afzal haj safariga boradi. 903 (1497-98) yilda esa Hirotga qaytadi va Navoiy qo‘llab-quvvatlashi bilan yana vazir, keyinchalik devon boshi qilib tayinlanadi. Xondamir yozishicha, Xoja Afzal mansabdorlik vaqtida madrasa va xonaqoh qurdirgan ekan. U 906 (1501) yil rajab (fevral) oyida vafot etgan. Hirot Gozurgohida Xoja Abdulloh Ansoriy yoniga dafn qilingan.

Mavlono Shahidiy — “Majolis” tarjimoni Muhammad Qazviniiy ilova qilib, Iroqdan Xurosonga kelganida Shahidiy Abdurahmon Jomiy suhbatiga musharraf boʻlganini va oʻzi bilan koʻp suhbatlarda boʻlganini yozadi. Shahidiy 1 yilcha Qazvinda yashagan va Gilon Sultoni Mirzo Ali bu shaharga kelganida shoirga ancha tillo pul inʼom qilgan ekan. U esa tillolarni uyning burchagiga toʻkib qoʻygan va yoronlaridan kimda zarurat boʻlsa, olib sarf qilavergan ekan. Shoirida mol-dunyo xirsi boʻlmagani sababli uni devona der ekanlar. Shahidiy bir necha muddat Yaʼqubbek musohibi boʻlgan, keyin Hindistonga ketgan. Bu shoirdan soʻng tarjimon Gulxaniy degan Shahidiyning jiyan (xoharzodasi) haqida maʼlumot va 5 ta baytini keltiradi. Nihoyatda abdol-devona va urushqoq boʻlgan bu odamga Navoiy salbiy munosabatda boʻlgan, hatto Hirotdan chiqarib yuborishga ham harakat qilgan ekan.

Mavlono Xolidiy – Xisori Shodmon shahridandur, Hiriya kelib uzoq vaqt tahsil olgan deya taʼriflaydi Navoiy. “Majolis” tarjimoni Faxriy Hirotiy bu shoir “Faqir odam erdi va qalandar suvratida kezib yurardi”, deb qoʻshadi.

Mavlono Yoriy – Faxriy Hirotiyning qoʻshimcha maʼlumotiga koʻra, Navoiy bu shoirga koʻp shafqatlar koʻrsatgan ekan. Lekin u podshoh va amirlarning muhrlariga taqlid qilib, muhrlar yasab, yaramas xayollar bilan nishon, farmonlar yozishdek gʻayriqonuniy ishlarga qoʻl urgan ekan.

Mavlono Ahliy – Muhammad Ahliy Sheroziy (tugʻ.1455 - vaf. 1435-36, Sheroz) shoir. “Shamʼ va parvona”, “Sehriyi halal” nomli dostonlar yaratgan. Yosh hind ayolining eri vafotidan keyin oʻzini gulxanga tashlagani hikoya qilingan har ikkala doston ham sheʼriy sanʼatlarni ishlatish jihatidan gʻoyat murakkabdir. Salmon Sovajiyning “Qasidai masnu”si yoʻlida Navoiyga, Yaʼqubbekka, uning ukasi Yusufbekka hamda Ismoil Safaviyga bagʻishlagan qasidaları ham nihoyatda murakkab uslubda bitilgan. Ye.E. Bertels Ahliy Sheroziyning ham chapdan oʻngga, ham yuqoridan pastga qarab oʻqish mumkin boʻlgan bir ruboiysini keltiradi. Mana shunday mazmunga koʻra sanʼatlar istifodasiga oʻta berilishlik oʻsha davr adabiy jarayoniga xos boʻlgan.

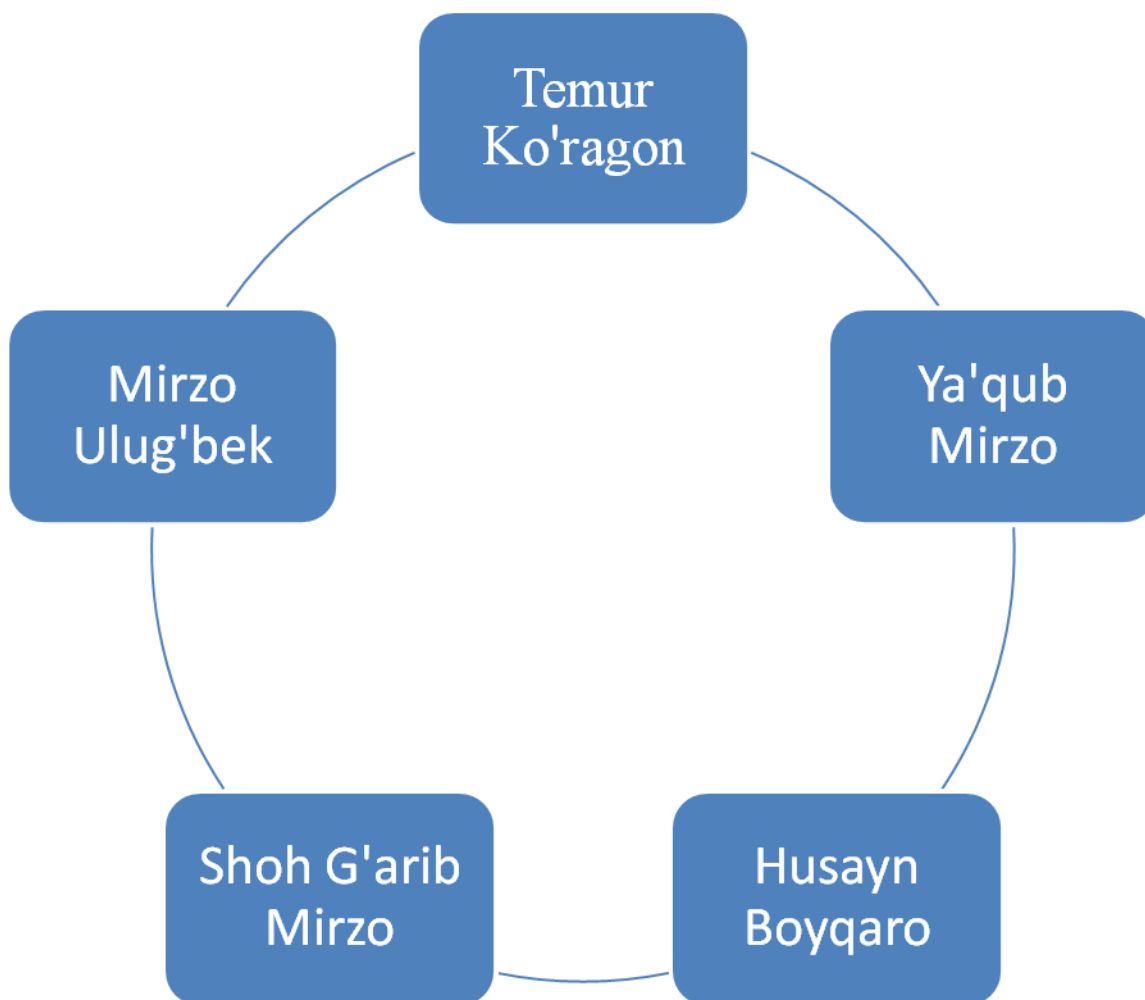
Amir Alisher tazkirasining oltinchi majlisi quyidagicha nihoyasiga yetgan:

“Bu balog‘at maob va fazoyil intisoblardin ham birori, agar zamon sahifasida o‘z nazmlari savodidek mavjuddur, ammo aksari zamona vafosidek nobuddur va podshohlari ham fano mahallidin ketibdurlar, baqo sarmanzilig‘a yetubdurlar. Va filhaqiqat, Sultoni sohibqironning qarobat va tavobiidin erurlar ham modihlari, haq taolo lutfidin ma‘zur va ham mamduhlari ruhi ravzai rizvonda masrur va mabrur bo‘lsun:

**To modihlaridin asar o‘lg‘ay mavjud,
Mamduhlari ruhini tutqil xushnud.
To modihu mamduhlar o‘lg‘ay nobud,
Sultoni zamong‘a umr bergay ma‘bud!”**

6. Temuriylar xonadoni va Husayn Boyqaro Navoiy talqinida.

Temuriylar xonadoni vakillari

Salotini izom va avlodi vojibul ehtiromlari zikridakim, ba'zi yaxshi mahallarda xo'b bayt o'qubturlarkim, filhaqiqat o'zlari aytqonidek xo'bdur va ba'zi nazm latoyifig'a mashg'ul bo'lubdurlarkim, ul dag'i matlub va marg'ubdur".

Bu majlisda Temur xonadonidan 22 ta shaxsning nomi zikr etiladi. Majlis Temuriylar sulolasining asoschisi **Temur Ko'ragon** nomi bilan boshlanadi. Navoiy Temur she'r yozmaganini, lekin unda nihoyatda o'rinli va yaxshi baytlar o'qish qobiliyati borligini qayd qiladi. Bu haqda buyuk shoir: "Agarchi nazm aytmoqqa iltifot qilmaydurlar ammo nazm va nasrlarni andoq xub mahal va mavqe'da o'qubturlarkim, aningdek bir bayt o'qug'on ming yaxshi bayt aytqoncha bor", - deb yozadi.

Ulug'bek Mirzo – donishmand podshoh bo'lgan, yetti qiroat bilan Qur'oni Karimni o'qiy olgan. Goh-gohida she'r ham bitib turgan deya ta'kidlaydi Navoiy va ushbu baytni keltiradi:

Harchand mulki husn ba zeri nigini tust,

Sho'xi makunki, chashmi badon dar kamini tust. (MN.171)

Tarj.: Go'zallik mulki qanchalik qo'l ostingda bo'lsada, sho'xlik qilmagilki, yomonlarning ko'zi seni kuzatmoqdalar.

Ya'qub Mirzo – Iroq va Ozarbayjon hukmdori. Navoiy bilan yaqin do'stona munosabatda bo'lgan. Jomiy ham bu hukmdorga husni rag'bat bilan qaragan va "Salomon va Absol" dostonini unga bag'ishlagan. Ya'qub Sulton boshchilik qilgan adabiy-madaniy muhitda ko'plab shoir va yozuvchilar faoliyatda bo'lganlar. Birgina "Majolis un-nafois"ning forsiy tarjimasida Faxriy Hirotiy shu muhitga mansub 40 ta shoir haqida ma'lumot beradi. Navoiy e'tiroficha, Ya'qub Mirzo yaxshigina shoir, she'riyat bilimdoni va uni qadrllovchi shaxs bo'lgan.

Shoh G'arib Mirzo – Husayn Boyqaroning o'g'li. Bobur yozadi: "...bukri edi. Agarchi hay'ati yomon edi, tab'i xo'b edi. Agarchi badani notavon edi, kalomi marg'ub edi. "G'aribiy" taxallus qilur edi, devon ham tartib qilib edi, turkiy va forsiy she'r aytur edi". Husayn Boyqaro Hirotidan biror yoqqa otlansa, hukmronlikni Shoh G'arib Mirzoga qoldirar ekan. Navoiy "Farhod va Shirin" oxirida Shoh G'arib Mirzoga alohida bob ajratadi. Unda shahzodaning yaxshi fazilatlarini, ilm-fan, ma'rifatga tashnalgini ta'riflaydi va mamlakat hamda xalq taqdiriga aloqador shaxs sifatida diniy bilimlarni (fiqh, hadis va tafsirni), hikmatni, ayniqsa, tarixni o'rganishni nasihat qiladi. Faxriy Hirotiy yozishicha, hirotlik bir

shoir “G‘aribiy” taxallusini olganda Husayn Boyqaro o‘g‘lining xotiri uchun uning taxallusini “Majlisiy”ga o‘zgartirgan ekan. Navoiy Shoh G‘arib Mirzo vafotiga har bandi 6 baytdan iborat 5 bandli (60 misra) tarkibband marsiya yozgan. Unda marhumning kamtar va shirinso‘z inson, adolatli va lutf marhamatli shahzoda, zakovatli shoir bo‘lgani qayd etiladi. Bu marsiya birinchi marta 1971 yilda (Adabiy meros, 2 sonida) H. Sulaymonov tomonidan nashr etildi. Navoiy ta‘biri bilan aytganda “Yettinchi majlisning tuganchisi” quyidagicha: “Bu oliyjah podshohlar va anjumsipoh falak dastgohlardin avvalg‘i Jamshid va Faridun monand ota bila farzandg‘a so‘ngg‘i avlod va axfod va amjodqa falak Jamshid bila Faridung‘a ichirgandek, ayog‘i ichurdi va vujud bazmgohidin surdi va adam faromushxonasig‘a kiyurdikim, dunyoda haq taoloni shohi taxtgir qilg‘ondek oxiratda ham muqarrabi dargoh va arshi sarir qilg‘ay. Va alarning mulku taxt va saltanatin va toju sipoh va hashamatini alarg‘a vorisi barhaq va mulkka horisi mutlaq, ya‘ni Sulton Sohibqironig‘a musallam tutg‘ay va ruhlarining sham‘in ham o‘z o‘chog‘lari shu‘lasi bila yorutg‘ay va soyir shohzodalar dag‘i bu davlatdin bahramand va shoh inoyatidin sarbaland bo‘lg‘aylar.

**To Temuru Shohrux degan bo‘lg‘ay ot
Andin so‘nggi shahlar bori farxunda sifot.
Ey davlatu iqbolg‘a orostai zot,
Majmuicha bo‘lsun sanga davroni hayot”.**

“Sulton sohibqironning latif tab‘i natoyijining zebolari, husn va jamoli zikrida va sharif zehni xasoisining ra‘nolari ganj va daloli sharhidakim, har qaysi zamon safhasi bo‘stonida ranginlig‘ va ravonlig‘din gul‘uzoredur sarvqad va har birisi davron arsasi gulistonida ravonlig‘ va ranglikdin sarvi ozodedur, ulxad.”Bu majlis san‘atkorning bolalikdan do‘sti **Sulton Husayn Boyqaro** ijodiga bag‘ishlangandir. ta‘riflaydi: “Saltanat bahrining durri yaktosi va xilofat sipehrining xurshedi Navoiy bolalikdagi do‘sti, bir umrlik ham ijodda, ham siyosiy hayotda hamrohi Husayn Boyqaroni quyidagicha jahonorosi, saxovat havosining abri guharbori va shijoat beshasining huzabr shikori, adolat chamanining sarvi sarbalandi va muruvvat ma‘danining gavhari arjumandi, ko‘shish razmgohining Rustami dostoni va

baxshish bazmgohining Hotami zamoni, fasohat ilmining nukta birla sehrsozi va balogʻat jahonining diqqat bila moʻjiza pardozi - Sulton us-salotin Abdulgʻozi Sulton Husayn Bahodirxon –

Kim, mulki davomi to qiyomat boʻlsun,

Zotigʻa bu mulk uzra iqomat boʻlsun,

Adl ichra tariyqi istiqomat boʻlsun,

Olam ahli uchun salomat boʻlsun". (MN.178)

“Majolis” soʻngidagi bu “Xilvat” deb berilmish ikki lavha: Husayn Boyqaro huzurida oʻtadigan adabiy anjumanlar (Navoiy “Oliy majlis” deydi) haqida, ularda yangi sheʼrlar, badiiyat masalalari muhokama qilinishi haqida tasavvur yaratib beradi. Birinchi lavhada Navoiy Xusrav Dehlaviyning hindcha sheʼrlaridagi bir maʼno yomgʻir rishtasining nozik yorga madad boʻlganligi haqidagi Lutfiydan eshitgan hikoyat va unga eʼtiroz bildirgan Husayn Boyqaro mana bu bayt esa eʼtiroz uygʻotmaydi, deb bir baytni keltiradi. Bu bayt Husayn Boyqaro devonidan topilmadi. Uning Navoiy ilk devonidagi bir gʻazal tarkibida mavjudligiga bizning eʼtiborimizni prof. H. Neʼmatov tortdi. Faqat “Majolis”da “devorgʻa” soʻzi devonda “devorda” tarzida yozilgan. Ikkinchi lavhada esa hisorlik yosh shoir **Qabuliy** gʻazali bilan bogʻliq boʻlib, shoir sheʼrida chiqmay qolgan bir baytni Navoiy yozib bergani va Husayn Boyqaro bu xolni darhol payqagani haqida soʻz boradi. Bu lavha Husayn Boyqaro Navoiy sheʼriy uslubini naqadar puxta bilganligi, shuningdek, yosh isteʼdodlarga marhamatli boʻlganligidan dalolat beradi.

III. Xulosa.

Tengi yo'q ijodkor, she'riyat ahlining buyuk homiysi Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" tazkirasi o'zbek tazkirachiligining asosi bo'lib, hozirgi davrgacha bu asar o'z qadr-qimmatini yo'qotganicha yo'q. Zero zamondoshlarigagina emas, ko'proq kelajak avlodlarga yetkazilishi ko'zda tutilgan qimmatli va saboq bo'larli gaplar shoirning ushbu kitobida aytilgan. Humomiddin o'g'li Xondamirning fasih tili bilan aytganda: "Oliy hazrat nasr fanini o'zlashtirishda taraqqiyning eng yuqori pog'onasiga va avjning eng yuksak darajasiga ko'tarilgan edi...Oliy hazratning nasriy asarlaridan biri-turkiy tilda yozilgan "Majolis un-nafois" dir. Bu aziz kitob hazrati xoqon Shohruh Mirzo podshohligi davridan boshlab, shu zamonga qadar yer yuzini ravshan vujudlari bilan bezagan va bezab turgan olim va shoirlardan ko'plarining ba'zi sifatlaridan va ahvollaridan bayon qiladi". "Majolis un-nafois" e'tibor bilan varaqlab chiqilar ekan, undagi sakkiz badiiy majlisning har birida o'quvchi ko'z o'ngida turli-tuman qismatlar, xilma-xil xarakterlar va chegaralanmagan imkoniyatga ega bo'lgan iste'dodlar olami paydo bo'ladi. Davrning fazlu hunar egalariga bemuruvvatligi, "doim afsunsozu g'addor" ekani juda ko'p misollar orqali isbotlanadi. Garchi asarlarda shoirlar, she'r havaskorlari va ilm-fan namoyondalaridan 459 kishining ijodi haqida mulohaza yuritilsada, undagi bosh qahramon – muallifning o'zi va bosh masala – she'ru shoirning taqdiridir. Navoiy she'r va shoirning jamiyatda, hayotda tutgan o'rni masalasiga ko'p ahamiyat beradi. Navoiy ko'pchilik asarlarida qissaxon, hikoyachi sifatida maydonga chiqadi. Agar biz muallifning asarlariga yozilgan debochalardagi, dostonlardagi, tabarruk maslakdoshlariga bag'ishlangan risolalardagi tarjimayi holiga doir ayrim ma'lumotlarni hisobga olmasak, uning ko'p qirrali shaxsiyati, eng yaxshi xislatlarga boy ma'naviy qiyofasi hech qayerda "Majolis un-nafois" dagi singari har tomonlama mukammal gavdalanmaydi, desak xato bo'lmaydi. Salafлари, keksa zamondoshlari, tengdoshlari va "yaxshi ta'blik yigitlar" ijodini baholash jarayonida

adabiyotshunos, tanqidchi, maslahatgo'y, mehribon ustoz, shoirlarga moddiy va ma'naviy himoyachi, nozik didli san'atkor, adabiyot maydonining pokizaligi yo'lida jonbozlik ko'rsatgan nazm ahlining yetakchisi, charog'boni sifatida butun salobati ila ko'rinadi. Navoiyning "Majolis un-nafois" asarida badiiy san'atlarga doir shoirlar ijodidan bir qator misollar keltirilgan : sa'j, tarse', tajohil ul-orif, talmeh, tardi aks va h.k. Alisher Navoiy buyuk olim sifatida o'z tazkirasida talay shoirlar ijodini tahlil qilish bilan bir qatorda, umuman adabiyot nazariyasi, xususan she'riyat muammolarini o'rta tashlaydi va hal qilib o'tadi. Navoiy o'sha davr madaniy hayotining asosiy muammolaridan hisoblangan shakl va mazmun masalalarini diqqat markaziga qo'yadi. U badiiy asarlarning shakli va mazmuni haqidagi ilg'or fikrlarni himoya qiladi, shaklning mazmundan ustun qo'yilishiga qarshi chiqadi. Tazkirada Navoiy badiiy so'z san'ati namoyondalariga chuqur ehtirom ko'rsatib, ularni nadimlar, badihago'ylar, guyandalar yoki voizlar deb ataydi hamda ular haqida, ijrochilik mahorati haqida bir qator qiziqarli ma'lumotlarni keltirib o'tadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov.I.A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch.T.: 2008.
2. А. Навоий Асарлар, 15 томлик. “Мажолис ун-нафоис” 12 том Тошкент -20
3. Alisher Navoiy. Asarlar 10 jildlik. 9 jild. Toshkent. 2011.
4. Абдуғафуров А. Навоий сатираси. Тошкент-1966.
5. Иномхўжаев С. Алишер Навоий ва бадиий сўз санъати //Ўзбекистон маданияти. Тошкент. 1966. №37.
6. Маллаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи, Тошкент-1976.
7. Ойбек.”Навоийнинг “Мажолисун нафоис” асари хакида” Т.13. Адабий танкидий маколалар. Т-1979.
8. Рустамов А. “Навоийнинг бадиий маҳорати”, Т; 1979